

A globalizáció és a fenntartható fejlődés, mint kihívások az oktatási rendszer számára

1. A probléma lehatárolása

A globalizáció a személyek, a tőke, az áruk, a szolgáltatások, az információ és a tudás globális áramlása, ami miatt mindannyian globális térben élünk, a problémáink szinte mindegyike globális, a megoldások globális keretei viszont jórészt még hiányoznak. Az oktatási kihívás az, hogy az új nemzedékeknek egy globális munkapiacon és információs térben kell boldogulniuk, akkor is, ha soha életükben nem mozdulnak ki otthonról.

Az emberiség számára valószínűleg a fenntarthatóság a faj eddigi életében a legnagyobb kihívás. Globális probléma a felmelegedés, a negatív irányú ökológiai változások ijesztő mértékű felgyorsulása, a biológiai diverzitás nagymértékű veszélyeztetettsége, az emberi élet fenntartása természeti feltételeinek a pusztulása. A környezet, az élet, az emberi faj fenntarthatóságával kapcsolatos problémák okozója – ma már ez nagy biztonsággal kijelenthető – maga az emberi tevékenységrendszer, a negatív folyamatok megállítása, sőt, az ellenkezőjükre fordítása is rajtunk múlik.

Az oktatási rendszer a globalizálódási és a fenntarthatósággal összefüggő folyamatokhoz ezer szállal kötődik. Két alapvető kérdéskört ki kell emelni:

- A globalizációban és a fenntarthatóság tekintetében az átalakuló társadalom folyamataihoz való alkalmazkodást lehetővé tevő kompetenciák iskolai kialakítása, fejlesztése válik alapfeladattá. Ezen belül a globális természeti, társadalmi, gazdasági és információs rendszerekkel kapcsolatos új ismeretek, fokozatosan meghatározóvá váló készségek, képességek (pl. angol nyelv használata, digitális eszközökhöz, információs rendszerek működtetéséhez kapcsolódó tudás, az interkulturális társadalomban szükséges készségek, képességek, az ökológiai válság és a szegénység közötti összefüggés megértése, rendszerszemlélet, hálózatokban való gondolkodás, komplex látásmód), attitűdök (a fenntarthatóság iránti elkötelezettség, személyes felelősség, nemzeti és általános emberi identitások harmóniája, a béke fenntartását és a nemzetek közötti együttműködés fejlesztését szolgáló attitűdök) kerülnek fókuszba.
- Az oktatás maga is „globalizálódik”: oktatási programok, módszerek, elképzelések világméretű elterjedése, a tanulás helyhez kötöttségének fokozatos megszűnése (ma még elsősorban csak a felsőoktatásban), oktatási rendszerek és működés módjaik konvergenciája. A fenntarthatóság pedagógiája, vagyis pedagógiai gyakorlatának, elméletének és oktatáspolitikai vonatkozásainak formálása pedig a környezeti nevelés megszületése (20. század 60-as, 70-es évei) óta elsőrendűen globális folyamatok.

2. Problémafeltár

- a) Jórészt nem azonosítottuk még azokat az ismeretrendszereket, készségeket, képességeket és attitűdöket (kompetenciákat), amelyekkel a globalizált világ polgárainak feltétlenül rendelkezniük kell.
- b) A ma környezeti kérdésekről felelősen gondolkodó emberének határozottan az lehet a benyomása, hogy az embereknek a fenntarthatóságot leginkább veszélyeztető folyamatokkal (elsősorban a globális felmelegedéssel és következményeivel, a gazdaság és a fogyasztás fenntarthatatlanságával) összefüggő tudása, valamint a megoldások melletti elkötelezettsége

sokkal lassabban formálódik, mint amilyen gyorsan haladunk e folyamatokkal összefüggésben a katasztrófa felé. Rosszul állunk a „versenyfutásban”.

- c) Mind a globális világban való eligazodást/boldogulást, mind a fenntarthatóságot szolgáló nevelés esetében (ha egyáltalán szerveződnek e területeken tanulási-tanítási tevékenységek) a nevelés céljait eluralják az egyén közvetlen környezetében végzett, környezetet óvó magatartása elsajátításának céljai (amelyek természetesen részei kell, hogy legyenek a nevelésnek), és sokkal kevésbé játszik szerepet a világ és a szűkebb környezet társadalmi, gazdasági, ökológiai problémái mélyebb okainak vizsgálata, a kritikus véleményalkotás és cselekvés kialakítása. A globalizáció problémakörét illetően is gyakran megreked a tanulási-tanítási folyamat a bosszantó részlet-problémák sorolásánál (pl. kínai fokhagyma a magyar boltokban), s elmarad a kérdéskör mélyebb társadalmi-gazdasági kérdéseinek elemzése (pl. nemzetközi szakosodás, agrártámogatási rendszerek, externáliák).
- d) A pedagógiai tevékenységnek csak szűk körben válnak részeivé globalizációval és fenntarthatósággal kapcsolatos tartalmak. Akadályt jelent az oktatási tartalom NAT-ban és kerettantervekben történő részletes és túlterhelő, ám témánk tartalmait csak nyomokban hordozó előírása. (A fenntarthatósággal, környezeti neveléssel kapcsolatos elemek megjelenése szemben a globalizációhoz köthető tartalmakkal erőteljesebb a központi tantervekben, és a kimenetet leíró standardokban, követelményrendszerekben, miközben részletes előírásuk diszfunkcionális.)
- e) Az oktatásban működő standardok esetében (pl. érettségi követelmények, szakmai vizsga követelményei) alig találunk példát a globalizáció témájának megjelenésére (a közgazdasági ismeretek ágazati szakmai érettségi követelményeiben a „globális” és a „globalizáció” szavak nem fordulnak elő). A környezeti nevelési tartalmak egyes elemei – kis arányban – megtalálhatók egyes tantárgyi követelményekben (a 44 oldalas biológia érettségi követelményekben, középszinten összesen egy oldal terjedelemben), a mérték a problémák súlyosságához messze nem mérhető¹. Az érettségi követelményekben – ahogy minden más területen – a fenntarthatósággal összefüggésben is, a konkrétság szintjén csak ismeret jellegű elvárások fogalmazódnak meg. Az általános iskola végére elérendő célokat rögzítő standardok hiánya pedig természetesen a szakaszhatáron érvényesíthető, a globalizált világban való élésre és a fenntarthatóságot szolgáló tevékenységekre való felkészítés standardjai szempontjából is hiányt jelent.
- f) A globalizációval és a fenntarthatósággal összefüggésben, ha egyáltalán sor kerül a nézetek, elképzelések, az attitűdök formálására a nevelési folyamatokban, e nevelés döntően indoktrinációs természetű, a tantervekben leírt, vagy a pedagógus, az iskola által vallott nézetek, értékek és normák „közvetítését”, feltétel nélküli elfogadtatását jelenti, és nem az alternatívák feltárására, megismerésére, mérlegelésére vagy a köztük való döntésre, valamint nem a személyes döntések menedzselésére való felkészítésre összpontosít.
- g) A globalizált világra való felkészítés pedagógiájának Magyarországon egyáltalán nincs intézményes kutatási-fejlesztési bázisa. A fenntarthatóság pedagógiájával kapcsolatban is csak valamivel jobb a helyzet (néhány műhelyben részfeladat, néha indulnak célzott kutatási, fejlesztési pályázatok, illetve ide sorolhatók még az OFI-ban menedzselte „Zöld óvoda” és „Ökoiskola” mozgalmak).
- h) Magyarországon másfél, két évtizeddel ezelőtt még számos a fenntarthatóság pedagógiájához köthető oktatási program, programcsomag volt elérhető. Ma jelentős mértékben elterjedt ilyen programokról nem beszélhetünk.

¹ Természetesen ezzel nem célunk legitimálni a jelenlegi érettségi szisztémát és a követelményeket, nem azt mondjuk, hogy pusztán a követelmények kiegészítése lenne a feladat, hiszen álláspontunk szerint az érettségi rendszer egészét újra kell gondolni.

- i) A globalizációs folyamatok megértése, de a fenntarthatóság szellemében való cselekvés is azt igényli, hogy az ember összekapcsolja egymással a társadalmi, a gazdasági és az ökológiai jelenségeket. A hagyományos, és még mindig magát mereven tartó a tantárgyak keretében zajló oktatásszervezés, és azon belül is a merev tantárgyi struktúra ennek az igénynek lényegében ellentmond² (ma már kijelenthető, hogy a merev tantárgyakban való gondolkodás ideje lassan lejár). A megfelelő tartalmak megjelenése ezért ma még csak a tanórákon kívüli nevelés színterein számottevő, ezért a hatás kicsi (bár a fenntarthatóság pedagógiája esetében a hatékonyság adott esetekben meglehetősen nagy is lehet, köszönhetően viszonylag sok pedagógus magas színvonalú munkájának).
- A merev tantárgyi rendszer gátolja a fenntarthatóság szemléletéhez és a globalizálódó világ megértéséhez szükséges olyan gondolkodási kompetenciák fejlesztését, mint pl. a rendszerekben való gondolkodás, a többszörös kölcsönhatások meglátása, a hálózatos struktúrák sajátosságainak megértése, a komplex, holisztikus látásmód.
 - A tanulási idő különálló tantárgyakkal való kitöltése sem időben, sem szemléletmódban nem hagy teret a komplex (nem-tantárgyi) tanulószervezési formáknak: pl. projekt, kutatás alapú tanulás, témaközpontú tanulás (téma napok), erdei iskola stb. Pedig valóságközeli, életszerű jellegükből következően éppen ezek lennének hatékonyak a fenntarthatóságra nevelés céljait illetően, ezek érzékeltetik legjobban a világ komplexitását, s ezek alkalmasak leginkább a tanárok és gyerekek fejében lévő tanulás-fogalom megújítására.
- j) Mind a lokális, mind a globális szintnek vannak értékei. Komplementárisan ellentétes értékek. Vannak mindenáron védendő helyi értékek is, de vannak olyan helyzetek is, amelyek csak globális szinten, globális összefogással oldhatók meg. A globalizációra és fenntarthatóságra nevelés tehát arra készítsen fel, hogy minden konkrét szituációban képesek legyünk bölcsen dönteni azt illetően, hogy ott és akkor a globalitás vagy a lokalitás irányába való tolódás jobb-e. Pedagógiai elvárás a lokálisban meglátni az egyetemest, és az egyetemest képesnek lenni lefordítani lokális cselekvésre.
- k) Számos leírás szerint a globalizálódás már ma határozott, és igen jelentős átstrukturálódást váltott ki a felsőoktatásban. Ezek a tendenciák: (i) elit oktatásból tömegoktatássá válik; (ii) a felsőoktatás privatizálódása; (iii) a vállalati menedzsment elveinek és módszereinek érvényesülése a felsőfokú oktatás intézményeinek vezetésében és működésében; (iv) az oktatás nemzetközivé válása. Miközben az (i) és a (iv) nem valószínű, hogy komoly ellenállásba ütközne, a (ii) és (iii) nálunk már komolyabb vitát vált ki. E felmerülő kérdésekkel kapcsolatban nincs kiforrott, kellően megalapozott, a nemzetközi tendenciákra is figyelemmel levő többségi, követhető koncepció, és a mai körülmények között nem elképzelhető az érintettek olyan diskurzusa, amely a gyakorlatban is alkalmazható elképzelések megformálásához vezetne.
- l) Magyarország a fejlett országokhoz viszonyítva sokkal kisebb mértékben vesz részt az oktatás globalizációs folyamataiban. Ennek jelei:
- Rendkívül ritka más országokban bevált oktatási megoldások, fejlesztések hazai adaptációja.

² Nem teljes mértékben, ugyanis elvileg a létező, diszciplináris jellegű tantárgyak is alkalmasak lennének nem kis mértékben a globalizálódás és a fenntarthatóság tartalmainak megjelenítésére. Ez azonban – nagy valószínűséggel – tényleg csak elvi lehetőség. Ha a magyar pedagógus társadalom és a hazai iskolai kurikulum-formálás nem alakul át, és nem lesz képes új, a merev, hagyományos tantárgyaktól elütő tanulási szervezeti keretek megjelenítésére (integrált, komplex tantárgyak, projektekre alapozott oktatás stb.), akkor a globalizáció és a fenntarthatóság tartalmainak megjelenése megmarad esetleges és ritka eseménynek.

- Bár a rendszerváltás óta bizonyos mértékű fejlődés bekövetkezett, azonban a magyar neveléstudomány és általában a pedagógiai szakma nemzetközi szakmai folyamatokba való beágyazottsága a szükségletekhez mérten csekély mértékű.
 - A nemzetközi szervezetekben zajló elemzések, kutatások és fejlesztések eredményeinek oktatáspolitikai felhasználására alig akad példa.
 - Gyakorlatilag megszűnt az „oktatási piac”, így az ágazatban működő multinacionális vállalkozások magyarországi piaci megjelenése is minimális mértékű.
 - Bár az elmúlt három évtizedben e tekintetben is történtek jó irányú változások, a hazai felsőoktatási intézmények nemzetközi felsőoktatási mobilitásba való bekapcsolódása sokkal nagyobb mértékű kellene, hogy legyen.
 - Súlyos gondjaink vannak az idegen nyelvek tanulásával, különösen jelentős hátráltató tényező, hogy még mindig kevesen tudnak a nemzetközi életben jól használható szinten angolul. A magyar közoktatás egyelőre képtelen megoldani azt a feladatot is, hogy minden érettségizőt felkészítsen a B2-es vizsgaszintre. Bár a problémával már több kutatás is foglalkozott, ma sem tudjuk pontosan azonosítani az okokat, és így a probléma megoldását célzó oktatáspolitikai cselekvés sem lehet tudatos.
- m) Az oktatásnak – nyilván a rendkívül szoros „kézben tartás” eredményeként is – egyáltalán nincs lehetősége arra, hogy a jelenlegi kormánypolitika, a propaganda határozottan globalizáció-ellenes, hazug „népnevelő hatását” ellensúlyozza (EU-ellenesség; a multinacionális nagyvállalatok „eltakarítása” egyes ágazatokból; az Európai Unió tagországainak nagy többségét jellemzőtől élesen eltérő menekült- és bevándorláspolitikai, legalábbis a szavak, a propaganda szintjén stb.).
- n) A globalizáció folyamatait, világát úgy ismertetjük meg a következő nemzedékekkel, hogy ők a megismerendő világban már nagyon sok vonatkozásban benne élnek, bizonyos elemeit jobban ismerik, mint tanáraik, tanítóik. Olyan pedagógusokkal tesszük ezt, akik alig-alig tanultak valamit magáról a jelenségvilágról, és különösen arról, hogy a nevelés folyamataiban miképpen lehet viszonyulni ehhez a kérdéshez.
- o) A hagyományos értékek változatlan megőrzésének és megújításának komplementáris egyensúlyára, pontosabban annak megtalálására kell felkészíteni, amely egyensúly minden konkrét helyzetben más és más. A teendő az indoktrinációmentes, az értékrend, sőt, valójában a személyiség önálló konstrukciójára való felkészítés, illetve ennek a folyamatnak az iskolában való „menedzselése”. Ez az értékpluralizmus elismerését és egy diszkurzív tanulási tér megteremtését jelenti. Éppen ez az, amire a magyar pedagógustársadalom nagy része képtelen, és nem azért, mert nem birtokol hozzá ismereteket, hanem azért, mert értékekkel kapcsolatos nevelési elképzelései döntően az indoktrináción alapulnak.
- p) A globalizáció viszonyai között, a fenntarthatóságra nevelés céljait tekintve hallatlanul fontos a gyerekeknek, a fiataloknak az önálló, aktív társadalmi, politikai részvételre nevelése. Ennek semmivel nem helyettesíthető, legfontosabb módja az, ha a tanulók aktív, egyenrangú résztvevőivé válnak demokratikus döntési folyamatoknak már az iskolában, sőt, más szervezeti keretek között is. E tekintetben ma rosszul állunk, a gyermekek, a fiatalok saját életük formálását jelentő döntésekbe való érdemi bevonása soha nem volt az életünk komoly, szerves része, ma pedig még azok a formális fórumok sem működnek, amelyek korábban legalább némi lehetőséget biztosítottak erre. A feladat szerepelt már az aktív állampolgárrá nevelésről, valamint az oktatáspolitikai-alakításról szóló, korábbi ELEGY OSZ javaslatokban is.

3. Programjavaslat

A globalizációval illetve a fenntarthatósággal kapcsolatos feladatok leírása során többnyire olyan részfeladatokat sorolunk, amelyek az ELEGY Oktatáspolitikai Szakbizottság már korábban is megtárgyalt javaslataiban is megtalálhatók. Minden ilyen esetben jelezzük, hogy az adott általános feladat mely vonatkozása, mely része illeszkedik jelenleg tárgyalt problémáinkhoz. Természetesen a problémaeltárban szereplő pontok esetében e javaslatban nem a szakmai jellegű feladatokat, hanem a politikai jellegűeket tárgyaljuk. Ugyanakkor a tárgyalt téma jellege olyan, hogy a feladatok többsége inkább szemléletformálással, elképzelésrendszerek átalakításával kapcsolatos. Emiatt egyes célzott intézkedésektől nem várható átfogó problémamegoldás, csak az oktatás modernizációját szolgáló intézkedések együttes hatásától. Számos feladat esetén a kutatásnak, az innovációnak, a képzéseknek és továbbképzéseknek (pedagógusok), az ösztönző eszközöknek van szerepük, s ezeknél konkrétan, jobban megragadhatót jelen helyzetben nem tudunk ajánlani.

3.1. Rendszerszintű beavatkozások

1. Egy új tartalmi szabályozás kialakítása során (lásd az ELEGY OSZ több korábbi javaslatát) az oktatáspolitikai irányítás ösztönözze a szakmai javaslatok kidolgozóit arra, hogy a tárgyalt témákban megfogalmazható fejlesztési feladatok váljanak a szabályozási dokumentumok részévé, e területeket se jellemezze a részletes előírás, a túlterhelés.
2. A globalizáció folyamatával kapcsolatos ismeretek, valamint a kimenetnél értékelendő kompetenciák jelenjenek meg a kimeneti követelmények szabályozásában is (érettségi követelmények, szakmai vizsgák követelményrendszerei, a korábbi ELEGY OSZ javaslatokban már szerepeltetett, a közoktatás számára létrehozott más kimeneti standardok).
3. A globalizáció és a fenntarthatóság témakörén túlmenően is indokolt, de e területek különösen igénylik részben a tartalmi szabályozásból, de tágabban is, az egész pedagógiai gyakorlatból az értékek, a normák indoktrinációs pedagógia keretében történő kialakításának száműzését.
4. Az államnak a felsőoktatásban érvényesítendő tartalom meghatározásában – egy demokratikus felsőoktatáspolitikai érvényesülése esetén – a közoktatáshoz viszonyítottan is kisebb szerepe van. Ebből következően az oktatáspolitikai elsősorban megfelelő oktatásfejlesztési és kutatási pályázatokkal, minél flexibilisebb, az egyéni tanulási utak kialakításának tág teret nyújtó képzések rendszerének kiépítését ösztönözve, támogatva, speciális ösztöndíjak létrehozásával, a tárgyalt témák felsőoktatási megjelenítésének (pl. a tanárképzés részévé tételének) külön anyagi támogatásával járulhat hozzá ahhoz, hogy a globalizációra, a fenntarthatóság előmozdítására való felkészítés a felsőoktatásban komolyabb súlyt kapjon.
5. Az oktatásfejlesztés folyamataiban erősen érvényesítendő minden olyan pedagógiai törekvés, amely a közös elveknek megfelelő cselekvésen és közös gondolkodáson alapul. Kapjanak támogatást az ebbe az irányba mutató nemzetközi kezdeményezések. A diákokat fel kell készíteni a nemzetközi együttműködésre többek között az oktatási csereprogramok és nemzetközi oktatási programokban való részvétel révén.
6. A globalizációra, a fenntarthatóság érvényesítésére való felkészítés fejlesztésének és korszerű gyakorlatok kialakításának leghatékonyabb eszközei közé tartozik az oktatási programcsomagok fejlesztése és széles körű használata (a feladat már az esélyegyenlőtlenséggel és szelekcióval foglalkozó ELEGY OSZ javaslatban is szerepelt, a pedagógiai kultúra megújításának egyik, az oktatáspolitikai által is használható eszközeként).
7. Más kihívások szempontjából is fontos (lásd: ELEGY OSZ oktatáspolitikai-alkotásról szóló javaslatai), de a globális és a fenntarthatóságot szolgáló nevelés szempontjából kiemelt jelentősége van az érdemi iskolai demokrácia, elsődlegesen a tanulók döntésekben való egyenrangú részvétele kialakításának, mai tetszalott állapotából való felébresztésének. A

köznevelési törvény újraalkotása során, az iskolai működés, a demokratikus döntéshozatal szabályozásával biztosítani kell, hogy a diákok tényleges részvétele az iskolai közélet formálásában megvalósuljon, és ezzel a demokratikus döntéshozatalban, az egyeztetésekben, az együttműködésekben, az alkufolyamatokban, a véleménynyilvánítás szervezésében formálódjék a tudásuk, fejlődjék szociális kompetenciájuk.

8. Az oktatás kutatásának és fejlesztésének kiépítendő háttérintézményeiben (lásd az ELEGY OSZ oktatáspolitikai-alkotásról szóló javaslatait) szervezeti háttérrel, és megfelelő finanszírozási feltételeket kell biztosítani a globalizációval és a fenntarthatósággal kapcsolatos nevelés kutatása, illetve sajátos fejlesztési feladatok számára.

3.2. Néhány célzott beavatkozás

9. A tanárok, tanítók és óvodapedagógusok képzési és kimeneti követelményeinek megváltoztatása, más igények érvényesítésével együtt a globális, valamint a fenntarthatóságot szolgáló neveléssel kapcsolatos követelmények megjelenítése a dokumentumban.
10. Pályázati rendszer létrehozása a köz- és a felsőoktatásban nemzetközileg bevált képzési programok hazai adaptációjára.
11. A nemzetközi (a diákokra, az oktatókra, kutatókra vonatkozó) mobilitási programok helyzetének áttekintése, a fejlesztés lehetőségeinek megkeresése, az állami támogatás bővítése.
12. Az oktatási piac „rehabilitációja” keretében (taneszközfejlesztés, előállítás és terjesztés, oktatási szolgáltatások, továbbképzések stb.) a nemzetközi partnerekkel rendelkező hazai, vagy tisztán csak külföldi vállalkozások – előnyben részesítése amennyiben új szakmai megoldások, technológiák hazai elterjesztése várható.
13. A nyolcadik évfolyam végi (vagy átalakuló iskolaszervezet esetén a képzési szakaszok végén jellemző), a kimenetet leíró standardok létrehozása, az implementációt szolgáló képzési és továbbképzési programok fejlesztése, akkreditációja és indítása, különös tekintettel a digitális kompetenciák fejlesztésére, az interkulturális nevelés feladataira, a békére való nevelésre, a nemzetek közötti együttműködésre való felkészítésre, az angol nyelv oktatása lehetőségének a közoktatás minden intézményében történő biztosítására, a rendszerszemlélet, hálózatokban való gondolkodás, komplex látásmód kialakítására.
14. Az idegennyelv oktatása számára továbbra is biztosítani kell a csoportbontás lehetőségét. Fenntartandó az emelt szintű érettségi B2-es nyelvvizsgálóval való egyenértékűsége, a középszintű érettségi B1 szintű megfeleltetése (a Közös Európai Referenciakeret szintjei szerint). Támogatjuk a 6. és 8. évfolyam végi anonim központi idegen nyelvi méréseket (A1, ill. A2 szinthez mérve). Az érettségi megelőző, az egyes tanulók számára következményekkel járó központi idegennyelvi mérés bevezetését azonban nem támogatjuk.
15. A felsőoktatásba bemeneti feltételként csak akkor írható elő a B2 szintű nyelvvizsga megléte, ha az érettségizők számára minden feltétel biztosított, hogy meg tudják szerezni a B2-es nyelvvizsgabizonyítványt az első idegen nyelvből. A cél középtávon az, hogy a legtöbb tanulót eljuttassuk a 12. évfolyam végére a B2 szintre az első idegen nyelvből. Ehhez meg kell oldani a nyelvtanárhiány, a -fluktuáció, a tanárok túlterhelése problémáit, új pedagógus-továbbképzési rendszer létrehozása keretében biztosítani kell a nyelvtanárok számára ingyenes, nyelvi felfrissítő és korszerű módszertani kurzusokat, támogatni kell a nem nyelvszakos pedagógusok idegennyelv tanulását. A feltételek biztosítása a feladat, a kimeneti B2 szint jogszabályokban (pl. NAT) előírása nem megoldás, nem támogatható.
16. A jelenlegi (későbbre halasztott kezdésű) pazarló külföldi diákutaztatási program helyett a nyelv- és más szakos tanárok pályáztatással nagy számban vehessenek részt továbbképzéseken EU-s célnyelvi országokban. Másrészt az oktatási kormányzat aktívan lépjen fel az Európai Bizottságban az ott régóta tervezett újfajta hosszútávú EU-s tanárcsere-program megvalósítása érdekében.

17. A tartalmi szabályozás dokumentumaiban, az oktatási programcsomagok fejlesztése során, a pedagógusképzés és továbbképzés keretei között nagy súlyt kell helyezni a komplex, nem tantárgyi jellegű tanulás-szervezési módokra (projektek, témanapok, témahetek, epochák, kutatás alapú tanulás, erdei iskola, táborok stb.). Ezen túlmenően a tantárgyi keretek között zajló oktatás struktúrájának (komplex, integrált, egységes tantárgyak szervezése) átalakítására is szükség van. Az egységes természettudományos és egységes társadalomismeret integrált, komplex tantárgyak tanítása feltételeinek megteremtése: tanárképzési szakok indítása, oktatási programcsomagok fejlesztése, helyi tantervi minták kialakítása, az integrált, komplex természettudományos és társadalomismeret tantárgyak tanításának kísérleti kipróbálása, taneszközök fejlesztése. Mindebben messzemenően építeni kell a hazai környezeti nevelésben kialakult, korszerű tantervi és oktatási megoldások felhasználására.
18. A pedagógusok továbbképzési rendszerének megújítása során a rendszert nyitottá kell tenni a fenntarthatóság pedagógiája terén gyűjtött óriási mennyiségű, az intézmények, a civil szervezetek szintjén felhalmozott pedagógiai, módszertani tudás hasznosítására.
19. A popkultúrának a tanulás-tanítás folyamataiban való megjelenését támogató intézkedések: a központi tartalmi szabályozás átalakítása során a megfelelő fejlesztési feladatok felvétele a dokumentumokba, a tanulókhöz közel álló, általuk jól ismert, életközegüket jelentő műveket többek között az európai és a nemzeti kultúra jobb, motiváltabb megismerésére felhasználó oktatási kísérletek kezdeményezése, támogatása.
20. Az intézmény fenntartója támogassa és tegye lehetővé az iskolában a fenntarthatóság szemléletét tükröző működést, a belső és külső terek, az infrastruktúra ennek megfelelő kialakítását. Ezen átalakító tevékenység során az iskola messzemenően támaszkodjék a diákok kreativitására, aktivitására, velük partneri módon együttműködve szülessenek tervek, s a kivitelezésben is kapjanak jelentős feladatokat a diákok. E munka során a tanulók szerezzenek gazdag tapasztalatokat azzal kapcsolatban, hogy saját aktivitással saját viszonyaink változtathatók.
21. Az iskola „demilitarizálása”, vagyis a militáns honvédelmi nevelési elemek száműzése az oktatási intézmények életéből.